

P R
O S T
O R

Michail
Šiškin

Mír nebo válka

Rusko a Západ

Nadcházející rozpad Ruska vyvolává obavy jak doma, tak na Západě. Ale odstředivá síla národů a regionů v posledním impériu světa není jen destruktivní, ale také očištná, ozdravná a léčivá. Budoucí rozpad Ruské federace nejspíš bude bolestivý, ale je to důležitý a nezbytný krok na cestě k demokracii. Ruské vědomí se musí naučit přijmout, že může existovat několik států s ruštinou jako státním jazykem. Impérium je třeba odstranit z hlav a duší jako zhoubný nádor. Teprve po úspěšném provedení této operace budou moci nové státy na území bývalého moskevského ulusu uskutečnit demokratické reformy.

**P R
O S T
O R**

P R
O S T
O R

Michail
Šiškin

P R
O S T
O R

Michail
Šiškin

Mír nebo válka

Rusko a Západ

přeložil Rudolf Řežábek

PRAHA | 2025

© Mikhail Shishkin 2022
Czech edition © PROSTOR 2025
Translation © Rudolf Řežábek 2025

ISBN 978-80-7260-650-4

Obsah

Předmluva	11
„To jsou přece Němci! Fašisti!“	17
„Paradox lži“	20
„Car hory“	33
„Ckopo!“ Brzy!	55
Nová „smuta“ (období zmatků)	70
„Zvedání se z kolenou“	85
„Okno do Evropy“, nebo zrcadlo?	109
Hybridní mír	118
Dva „ruské národy“	136
„Na trpělivost velkého ruského národa!“	168
Futurum I	185
Futurum II	211
Poznámka překladatele	219

Předmluva

Být Rusem dnes bolí. Deklarovaným cílem Putinovy „speciální operace“ na Ukrajině mělo být zachránit ruské občany, jejich kulturu a jazyk před ukrajinskými fašisty. Na východě Ukrajiny však byla zničena i ruskojazyčná města, včetně jejich obyvatel. Páchaly se válečné zločiny nejen proti lidem, ale i proti mému jazyku. Jazyk Puškina a Tolstého, Cvětajevové a Brodského se stal jazykem válečných zločinců a vrahů. V dohledné době si už nikdo nebude Rusko spojovat s hudbou a literaturou, ale s bombami dopadajícími na děti, s hrůznými obrazy z Buči.

Zločinem režimu je i to, že tuto hanbu uvrhl na celou zemi. Ve jménu mého národa, mé země, mým jménem byly spáchány strašlivé zločiny. Existuje ale i jiné Rusko.

Takové, které cítí bolest a utrpení. Jménem svého Ruska, svého lidu bych chtěl Ukrajince poprosit o odpuštění, ačkoliv vím, že nic z toho, co se na Ukrajině stalo, odpustit nelze.

Můj otec odešel na frontu jako osmnáctiletý, aby pomstil bratra, kterého mu zabili Němci. Po válce všechno německé celý život nenáviděl. Snažil jsem se mu vysvětlit: „Tati, ale německá literatura je úžasná! A němčina je krásný jazyk!“ Moje slova na něj ale neplatila. Co budu moci po skončení této války říct Ukrajincům, jejichž domy vybombardovala a vyrabovala ruská vojska, jejichž blízké zabily ruské rakety? Že ruská literatura je skvělá a ruština libozvučný jazyk?

Kdykoliv vypukne válka, kultura selhává. Výjimečná německá literatura nedokázala zabránit vzniku koncentračního tábora v Osvětimi, stejně jako skvělá ruská literatura nezamezila vzniku gulagů. Ani mé knihy, ani literární díla jiných ruských spisovatelů, které vyšly za posledních dvacet let, nedokázaly zabránit katastrofě, jež se odehrává na Ukrajině.

Co může spisovatel dělat? Jen to, co umí – ozvat se. Člověk musí mluvit bez příkras. Mlčet znamená podporovat agresora, podporovat válku. V devatenáctém století bojovali Poláci proti ruskému carismu „za vaši a naši svobodu“. Dnes za totéž bojují Ukrajinci. Nejde jen o jejich důstojnost, ale o důstojnost celého lidstva. Dnes Ukrajina bojuje za naši svobodu a naši sebeúctu, hrdost. Proto jí musíme pomáhat, jak jen to jde.

Má matka byla Ukrajinka, otec Rus. Dnes jsem rád, že ani jeden z nich už nežije a nemusí se dívat na tuto tragédii našich národů.

Tato válka nezačala teď, ale už v roce 2014. Západ to ale nechtěl pochopit a tvářil se, že se nic neděje. Od té doby jsem se dlouhé roky snažil ve svých vystoupeních a textech vysvětlit lidem, kdo Putin doopravdy je. Nepodařilo se mi to. Teď jim to ruský prezident vysvětlil sám.

Rusko zůstává pro Západ hádankou, která vzbuzuje rozpaky. V této knize jsem tedy chtěl svou zemi přiblížit západnímu čtenáři. Je to můj pohled na Rusko, na jeho minulost, přítomnost i budoucnost, a také vyznání lásky k zemi, která má nádhernou přírodu a velkolepou kulturu, ale znovu a znovu se mění v netvora, který požírá cizí i vlastní děti.

Texty knihy, kterou držíte v rukou, vyšly poprvé v roce 2019 ve sborníku *Frieden oder Krieg* (spolu s texty publicisty a televizního reportéra Fritze Pleitgena). Dne 24. února 2022 se svět převrátil naruby, ale ukázalo se, že má kniha vůbec není „přežitá“. Naopak, stává se s každým dnem aktuálnější. V posledních dvou kapitolách („Futurum I“ a „Futurum II“ – v němčině, ve které jsem tuto knihu napsal, existují dva budoucí časy) jsem popisoval budoucnost, to, co čeká Rusko a svět. V této budoucnosti dnes žijeme.

Cílem „speciální operace“ je zničit demokratickou Ukrajinu. Jejím výsledkem však bude destrukce Putina Ruska. Co ale přijde potom?

Dva pokusy o vybudování demokratické společnosti v Rusku už ztroskotaly. První ruská demokracie přežila v roce 1917 jen pár měsíců. Druhá v devadesátých letech minulého století s obtížemi fungovala několik let. Vždy když se naše země pokusí vybudovat demokracii, zavést volby, parlament či republiku, padne do spárů

nového totalitního impéria. Dějiny Ruska si neustále požívají vlastní ocas.

Rodí diktatury a diktátoři zotročený lid, nebo zotročený lid plodí diktatury a diktátory? Je to ten starý problém slepice a vejce. Jak z tohoto začarovaného kruhu ven? Kde může Rusko najít nový začátek?

Hitlerovo Německo našlo cestu ven z kruhu diktatury a otrocké mentality – proč ne Rusko? Němci se snaživě naučili „vyrovnat se s vlastní minulostí“ a „vyrovnat se s vinou“ a dokázali vybudovat demokratickou společnost. Obnova národa ale přišla až po zničující vojenské porážce. I Rusko bude muset začít od nuly. Bez pokání a přijetí národní viny není nový demokratický začátek možný.

V Rusku neproběhla destalinizace, nekonal se žádný norimberský proces s komunistickou stranou. Teď závisí osud Ruska na deputinizaci. Stejně jako ukázali „nevědoucím Němcům“ v roce 1945 koncentrační tábory, musí „neznalí“ Rusové vidět zničená ukrajinská města a těla mrtvých dětí. My Rusové musíme otevřeně a odvázně přiznat svou vinu a prosit o odpuštění; tato cesta je nevyhnutelná pro všechny Rusy. Pokleknou ale Rusové v Kyjevě, Charkově, Mariupolu a poprosí o odpuštění? A co v dalších městech, kam „zavítaly“ ruské tanky – v Budapešti, Praze, Tallinu, Vilniusu, Rize, Grozném?

V roce 1945 se Němci snažili sami sebe ospravedlnovat: Ano, Hitler byl hrozný zločinec, ale my jsme o tom nic nevěděli a stali jsme se jeho oběťmi jako všichni ostatní. Deputinizace selže ve chvíli, kdy Rusové přijmou stejný způsob omluvy: Ano, Putin rozpoutal zločineckou válku proti Ukrajině, ale my, obyčejní Rusové, jsme o tom nic nevěděli a mysleli jsme, že jde o osvobození Ukrajinců od

fašistů. Jsme Putinovy oběti jako všichni ostatní. Taková slova budou živnou půdou pro nového Putina.

NATO ani Ukrajina se nemohou s Putinem vypořádat za Rusy. Očistu své země musí provést samotný ruský lid. Je můj národ na takový úkol připravený? Je vůbec reálné, že na územích, která se odtrhnou od Moskvy, vzniknou demokratické státy? Proces rozpadu ruského impéria bude pokračovat. Jugoslávie nám ukázala, jak rychle se v mnohonárodnostní zemi mohou rozhořet brutální války a etnické čistky. Pokud se násilí vyhročí, vrátí naši zemi o staletí zpět. A Západ čeká nová obrovská vlna uprchlíků.

Před námi je období nepokojů v zemi, kde se myšlenky demokracie zdiskreditovaly a lidé upínají své naděje k „pevné ruce“. Ta se určitě někde najde – a Západ s porozuměním přijme novou „diktaturu pořádku“. Nikdo si nepřejí nejasnou budoucnost v zemi plné rezačů jaderných raket.

Zastávám názor, že je nutné přijmout vinu na úrovni celého národa. Bez úplné deputinizace Rusko žádnou budoucnost nemá. Není jiné cesty než dlouhé a bolestné znovuzrození. A všechny ty sankce, bída či odmítání nebudou to nejhorší. Pokud v ruském národě nedojde k vnitřní proměně, bude to ještě horší. Putin je příznak, nikoli nemoc.

Ruská kulturní obec má dnes za úkol ukázat světu, že existuje i jiné Rusko. Ne všichni Rusové tuto válku podporovali. Toto není válka mezi Ukrajinci a Rusy. Je to konflikt mezi lidmi, kteří hovoří ukrajinsky i rusky, a netvory, kteří mluví jazykem lži a jsou připraveni plnit zločinné rozkazy. V této válce neexistují národnosti – jsou v ní jen lidé a netvoři. A netvoři nemají národnost,

jsou otroky zločinného režimu. Lidé v Rusku vycházejí do ulic, aby protestovali proti válce, netvoří je za to bíjí a zatýkají.

Putinův zločin spočívá v tom, že lidi otrávil nenávistí. A i když jednou zmizí, bolest a nenávist zůstanou v lidských duších ještě dlouho. Potom se s tou bolestí budou muset lidé vyrovnávat prostřednictvím literatury, umění a kultury. Den, kdy skončí bídný, bezcenný život diktátora, není pro kulturu konečnou. Tak tomu bylo vždy a tak tomu bude i po Putinovi. Nebude už o něm třeba psát knihy ani mu vyhlašovat válku. Válka – stav, kdy lidé dávají příkazy jednomu národu, aby zabíjel jiný –, nemá žádné ospravedlnění. Skutečná literatura stojí proti válce. Skutečná literatura mluví o lidské potřebě lásky, ne nenávisti.

Jeden čtenář mi napsal: „Vaše kniha mi pomohla, aby se moje láska k Rusku neutopila v krvi Ukrajinců.“ Může nám teď, kdy po vpádu ruské armády na Ukrajinu teklo tolik krve, ještě kniha o lásce k Rusku pomoci, abychom se v ní neutopili?

Po každé válce vzniká protiválečná literatura. Vzpomeňme na Hemingwaye či Remarquu. Nepochybují, že mladí autoři budou psát o svých zkušenostech z této války. Rusové a Ukrajinci budou psát různé texty, a budou to velmi odlišné knihy. Všechny budou psát o bolesti, smrti, smutku, ale v ukrajinské literatuře se objeví knihy o zrodu svobodného národa, o hrdinském odporu proti zlu, o boji za lidskou důstojnost. A pro Rusy bude hlavním tématem uznání národní viny za spáchané zločiny.

Nenávist je nemoc. Kultura je lék.

„To jsou přece Němci! Fašisti!“

Moje první vzpomínka na Němce se pojí s fackou. Možná si ji dětská paměť uchovala právě proto. Byly mi čtyři roky a rodiče si pořídili náš první televizor. Promítaly se obvyklé dokumentární záběry: válka. Nacistická přehlídka. Německé jednotky SS pochodují v sevřených řadách. „To je krása!“ zvolal můj starší bratr nadšeně a hned od otce jednu schytl. „Jak můžeš něco takového říct!“ zakřičel na svého syna rozzlobeně, „to jsou přece Němci! Fašisti!“

Otec sloužil za války jako námořník na ponorce v Baltském moři. V osmnácti letech dobrovolně narukoval, aby pomstil staršího bratra. Když jsem byl malý, bydleli jsme ve sklepním bytě na známé moskevské ulici

Arbat. Nad mojí postýlkou visela fotografie jeho „Ščuky“ („Štika“, III-310 byla ruská ponorka nasazená ve druhé světové válce). Jako dítě jsem byl hrozně pyšný na to, že má táta ponorku. Pořád jsem ji podle té fotografie obkresloval do školního sešitu a na před' psal číslo: III-310. Každý rok devátého května, na Den vítězství, vytáhl otec ze skříně svou námořní uniformu, kterou musel kvůli zvětšujícímu se břichu neustále přeshívat, a připnul si všechny své řády. Bylo pro mě nesmírně důležité být na otce pyšný. Byla válka – a táta ji vyhrál!

Teprve mnohem později jsem se dozvěděl, že se otec v letech 1944/45 podílel na potápění německých lodí, které evakuovaly uprchlíky z Rigy a Tallinnu. Stovky, ne-li tisíce lidí tak našly smrt v baltských vodách – za to dostal otec své řády. Hrdost mě už dávno přešla, ale odsuzovat ho taky nedokážu. Byla to válka.

Po ní začal pít, stejně jako všichni jeho přátelé z ponorkové flotily. Patrně ani nemohli jinak. Vždyť on sám byl ještě mladík, když trávil celé měsíce ve službě na moři, neustále ve strachu, že v té ocelové rakvi pod hladinou zahyne. Něco takového člověka už nikdy nepustí.

Za Gorbačovovy éry, během tvrdých let plných hladu, dostával otec jako válečný veterán humanitární balíčky, mimo jiné i potraviny z Německa. Pociťoval to jako osobní ponížení. Celý život on a jeho spolubojovníci věřili, že jsou vítězové – a teď měli jíst drobky ze stolu poraženého nepřítele. Když nám otec poprvé přinesl domů potravinový příděl, opil se a křičel: „Vždyť my jsme přece zvítězili!“ Pak zmlkl, rozplakal se a ptal se – bůhví koho, ale obrátil se na mě: „Pověz, vyhráli jsme tu válku, nebo prohráli?“

V posledních letech života se zničil vodkou. Všichni jeho kamarádi z ponorky se už dávno upili k smrti, on byl poslední přeživší. Nejspíš pospíchal, aby se s bojovými druhy co nejdřív shledal. V námořnické uniformě byl zpopelněn v moskevském krematoriu.

Jako děti jsme si pořád hráli na válku. Nepřítelem byli Němci, stejně jako ve všech filmech, které nám promítali.

Ve škole byli žáci rozděleni do dvou skupin podle cizího jazyka. Všichni chtěli studovat angličtinu, němčinu nikdo nechtěl. Učitelé hrozili: „Jestli budeš mít špatné známky, dáme tě do německé skupiny!“ Měl jsem dobrý prospěch, ale smůlu, že moje máma byla ředitelkou školy. Řekla: „Mišo, vím, že si zasloužíš jít do anglické skupiny, ale přesto se budeš učit německy. Pak mi ostatní rodiče nebudou moct vyčítat, že jsi měl u mě protekci.“ Tak jsem byl obětován na oltář pověsti ředitelky školy a musel se učit německy.

Můj postoj se změnil, když jsem si v posledním ročníku přečetl v ruském překladu knihu Maxe Frische *Mé jméno budiž Gantenbein*. Byl jsem naprosto ohromen, protože u nás bylo zakázané skoro všechno, co bylo důležité pro vývoj literatury dvacátého století. Nevydávali ani Nabokova nebo Joyce. S Maxem Frischem jsem technické výdobytky západní prózy nasával jako houba. Sehnal jsem si potom román *Stiller* v originále a četl ho se slovníkem. Tak začala moje láska k německému jazyku, která trvá dodnes. Mimochodem, o hodně později mě Max Frisch zklamal, ale to nemělo nic společného s jazykem.

„Paradox lži“

Někdy mám pocit, že je to těmi slovy.

Některé pojmy se při překročení ruské hranice jeví jako špatně označené krabice. Jakýmsi záhadným způsobem je obsah slova buď tiše vyměněn, nebo prostě ukraden. Ta nejlepší, nejkrásnější slova ztrácejí v ruských kulisách svůj význam.

Když jsem byl mladý, všechno vypadalo velmi jednoduše a jasně: naši zemi ovládla banda komunistů, a jakmile stranu vyženeme, otevrou se hranice a my se vrátíme do světové rodiny národů, které žijí podle zákonů demokracie a svobody a uznávají práva jednotlivce. Parlament, republika, ústava, volby – ta slova zněla jako z pohádky. Všichni jsme tehdy byli naivní. Nějak jsme

si neuvědomovali, že všechny tyto pojmy už tu byly – Stalinova ústava z roku 1936 byla přece „nejdemokratičtější ústavou na světě“. Už jsme žili pod těmi velkými slovy, která zaplňovala každé noviny. A také jsme měli pravidelně chodit k volbám.

Zapomněli jsme, že všechna ta krásná slova, která k nám pronikla přes hranice ze Západu, ztratila svůj původní význam; začala označovat všechno možné, jen ne to, co skutečně znamenají.

Ústava nám zaručovala všemožná práva; tady to stálo černé na bílém: „Všeobecné, rovné a přímé volební právo v tajném hlasování.“ – „Svoboda projevu, svoboda tisku, svoboda shromažďování a demonstrací.“ – „Občanům SSSR je zaručena nedotknutelnost osoby. Nikdo nesmí být zatčen jinak než na základě soudního rozhodnutí nebo se souhlasem státního zastupitelství.“ – „Nedotknutelnost obydlí občanů a listovní tajemství jsou chráněny zákonem.“

Text této nádherné ústavy pochází od Nikolaje Bucharina. Tři měsíce po jejím přijetí, v březnu 1937, byl autor pod záminkou špionáže a účasti na spiknutí proti Stalinovi zatčen. Ve svém posledním dopise Bucharin Stalina úpěnlivě žádal, aby ho nenechal zastřelit, ale dal mu smrtelnou dávku morfia. Namísto tohoto aktu milosrdenství nechal šéf NKVD Nikolaj Ježov, který osobně dohlížel na popravu, Bucharina sledovat, jak jsou před ním střeleni další vězni.

Bucharin byl třikrát ženatý. Jeho první manželka Naděžda Lukina byla 1. května 1938 zatčena a 9. března 1940 zastřelena. Jeho druhá žena Esfir Gurvičová a dcera Světlana strávily mnoho let v gulagu. I třetí žena Anna

Larina byla zatčena. Syn Jurij vyrůstal v sirotčinci, aniž by věděl, kdo jsou jeho rodiče.

Slova nechala svého autora na holičkách. Zdá se, jako by se slova proti nám spikla.

Za těmi nejjednoduššími, nejběžnějšími pojmy se skrývají zcela odlišné významy. Když se v Rusku mluví o tržním hospodářství nebo soukromém vlastnictví, zní to západnímu uchu důvěrně a přitažlivě, ale je to zavádějící. V Rusku totiž neexistuje zaručené soukromé vlastnictví ani tržní hospodářství v západním smyslu. Nebo si vezmeme například stát. V civilizovaném světě je už dávno samozřejmé, že stát slouží jako nástroj prosazování zájmů svých občanů a nesleduje žádné vlastní cíle. Moc je budována zdola a jen ty pravomoci, které nelze uskutečnit na nejnížší úrovni, se delegují výš. Znalost dělby státní moci na zákonodárnou, výkonnou a soudní každý občan doslova saje už s mateřským mlékem.

V Rusku však stát znamená něco zcela jiného: moc a území. A obojí je posvátné. Na Západě je občan spoluvlastníkem státu, v Rusku je jeho nevolníkem – bez ohledu na to, jakou jmenovku si stát vyvěsí na svou bránu.

Kdo by si v Sovětském svazu pomyslel, že komunistická strana sice zmizí, ale v novém Rusku se všechna ta krásná slova jako demokracie, parlament a ústava stanou jen obušky v nekonečném boji o moc a peníze?

Vezmeme si pojem „demokracie“. V Evropě je vnímán jako záruka osobních svobod a lidských práv. Pro většinu Rusů ale znamená chaos devadesátých let. Nikdo z místních se nechce vrátit do „divokých devadesátek“.

Tato stejná slova vyvolávají v Rusku a na Západě zcela odlišné reakce. Například slavná věta, že rozpad